

УДК 812.161.2.09

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІСТИЧНОГО ПИСЬМА ГНАТА

МИХАЙЛИЧЕНКА

Гладка І. С.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: loshadka@mail.ru*

У статті окреслюються риси реалістичного письма в малій прозі Гната Михайличенка. Зазначено, що Михайличенків реалізм – це реалізм перехідного періоду із поглибленим суб'єктивізмом, психологізмом, позначений імпресіоністською настроєвістю та символічними деталями. Аналізуються твори «Як Храня сумувала», «На річці Мереженій», які зазвичай не привертали увагу дослідників як занадто традиційні, а також «Тайгою» і «Навесні».

Ключові слова: реалізм, реалістичний, неоромантичний, настроєвість, психологізм.

Для української літератури кінця XIX – початку XX століття було характерним мозаїчне сплетіння різнохарактерних стилів, течій, напрямів, їх взаємопроникнення та навіть боротьба. Подібну взаємодію можемо спостерігати, зокрема, у творчості Гната Михайличенка, чії твори традиційно поділяють на дві групи: реалістичні та модерністські. Такий поділ малої прози письменника пропонує, наприклад, В. Мельник, говорячи про твори «старого» реалістичного письма та «революційні» романтично-імпресіоністично-символістські пошуки [4, с. 108]. Або ж М. Яремкович, що у своєму дисертаційному дослідженні окреслює орнаменталізм творчості Гната Михайличенка, розуміючи під терміном «орнаментальна проза» глобальну течію поетичної прози, яка розвинулася у двох напрямках – реалістичному та модерністичному [10]. Проте досліджуються ці групи творів неоднаково. Дослідників від часів появи перших друкованих спроб Михайличенка до сьогодні передовсім цікавили експерименти письменника. Натомість ґрунтовних досліджень, у яких би розкривалася природа Михайличенкового реалізму, немає, а твори, зараховані до реалістичних, вважалися не вартими уваги. Тож мета цієї статті – окреслити риси реалістичного письма в малій прозі Гната Михайличенка.

Сучасник Гната Михайличенка М. Доленго, який нещадно критикував українську імпресіоністську прозу, щодо Михайличенкової творчості зробив такий категоричний висновок: «Для нього [Михайличенка] є характерні капризні бризки побуту серед загалом далекої „на сотні-тисячі миль” од життя задуманости» [2, с. 169]. Фактично, дослідник заперечував вартість творів Михайличенка через відсутність у них реалістичної достовірності. Однак заперечувати повністю присутність ознак реалістичного письма у творчості Гната Михайличенка не можна, хоч його зразків і не знайдемо багато. Усе ж варто одразу зазначити, що це був реалізм перехідного етапу з посиленням суб'єктивізмом, зануренням у внутрішній світ людини, з'ясуванням її особливості й неповторності, тобто певним тяжінням до неоромантичних обривів. Тому назване В. Мельником «старим» реалістичне письмо

Михайличенка здається не дуже вдалим. Доцільніше було б говорити про неореалізм, до якого Л. В. Рева, спираючись на праці попередників, подає такий синонімічний ряд: соціально-психологічний, романтичний, імпресіоністичний, лірико-психологічний реалізм [9, с. 275].

Так, у новелі «Як Храня сумувала» постає постійно замріяна і замислена сільська дівчина, чия «споглядальність» стає постійним приводом для материнського хвилювання: *«А Храня на городі, замість того, щоб аби що робити, опустить сапачку, обіпреться об стовбур груші та „ловить гав“, – як висловилася матуся»* [5, с. 235]. Автор розгортає конфлікт між бажанням дівчини знайти своє місце у світі та моделлю поведінки, нав'язаної патріархальним суспільством і прагненням матері влаштувати дочці життя *«як у людей»*, між бажанням Храні вирватися з нужденного життя і почуттям дочірнього обов'язку. У Храні немає на меті виділятися, бути особливою, не схожою на інших, вона просто прагне бути собою, бути щасливою.

Для твору характерне неоромантичне шукання героєм ідеалу: *«Великі карі очі дивилися кудись в просторінь, і їм ввижались казкові красюди. Торохкотіння ложок заглушувалося дивною незною музикою...»* [5, с. 232]. Проте дівчина не відірвана від реальності, не божевільна. Вона не шукає неземного ідеалу, а намагається віднайти його в дійсності, у спробах реалізувати себе в різних видах діяльності. Не може зрозуміти поведінки дочки матір: *«По-віялась на якісь курси, бурси, турси...»* [5, с. 232]. Але боїться мати не розлуки з дочкою, а нового, бо для неї те, що не прийняте загалом, – вороже, тому заслуговує на дошкульні звинувачення (поява дефіса в дієслові «повіялась» не випадкова). Про відсутність страху перед розлукою говорить легке сприйняття несподіваного рішення Храні піти в монастир. І це зовсім не свідчить про набожність матері, навпаки, в її словах відчутна профанність: *«Покладемо у монастирську скарбницю двісті карбованців, то на послушницях нічого не робитимеш, одвідуватимеш акуратно всеношні й утрени...»* [5, с. 234].

Особливість Храні автор підкреслює не тільки описуючи дивні для сільської дівчини вподобання і незвичну поведінку, але й використовуючи поетичні характеристики на зразок: *«зір Храні стримів за сонцем і згасав разом з його промінням»* [5, с. 233]. Автор не подає розлогого портрета героїні, використовуючи лише деталь, але доволі показну – «великі карі очі». На думку Ю. Кузнецова, докладний опис зовнішності зближує твір з реалістичною традицією, натомість модерністи «виділяють в портреті одну-дві деталі... і через них намагаються „схопити“ характер» [3, с. 133].

На перший погляд видається незрозумілим наречення цієї особливої героїні таким «сільським» ім'ям. Однак у цьому творі вибір імені характеризує не так дівчину, як її матір, що це ім'я обрала. Зауважимо, що мати у творі імені не має – це звичайна, типова жінка. У той же час вагомим є вибір форми слова «матуся», використовуваної автором протягом усього твору, навіть при показі матері не з найкращого боку. Тут, з одного боку, проглядається дочірня позиція, яка попри нерозуміння, образи любить матір, а з іншого – авторська характеристика жінки, що в бажанні «як у людей» думала все ж більше про благополуччя дочки. Матір

шкодувала Храню й навіть у якусь мить почала розуміти доччин стан, однак у своїй простоті бачила лише «прості» шляхи, що не в'язалися з очікуваннями дівчини.

На своєрідному шляху «до себе» Храня відчуває самотність, і письменник актуалізує символістський мотив усеохопного суму: «...сперечалася Храня, і в її голосі чулися заховані злі сльози й невисловлені жалі за щастям, змарновані дні і сум невимовний» [5, с. 232], «Сумувала Храня, ой, сумувала за життям» [5, с. 236]. У творі відчувається постійна боротьба між емоцією (рішення піти в монастир, щоб догодити матері) і розумом («рішуче відмовлення від своєї ж волі» стати черницею, усвідомлення того, що і навчання на курсах – не природна потреба). Але врешті *ratio* перемагає. Дівчина перестає відсторонюватися від реалій життя і свій шлях спрямовує на служіння людям, розділення з ними нещастя, хоча й тут письменник використовує характеристики з емоційної сфери: «Храня знаходила себе і свій світовий сум. Той сум, яким Храня сумувала раніше – безпорадно танув мов туман, йому йшов – кінець» [5, с. 237].

Тож, бачимо, що опис буденного життя пройнятий неоромантичним духом, а в головній героїні відчутні тенденції зображення неоромантичного героя.

Твори Гната Михайличенка «Тайгою» й «Навесні» своїм я-письмом, манерою передачі настроєвого пейзажу, використанням промовистих деталей, зокрема кольорових, тощо зближуються з імпресіоністичними Михайличенковими творами. Однак відрізняє їх звернення до достовірності зображення, до проблем сучасної авторіві України і прагнення бути активним учасником важливих подій.

У нарисі «Тайгою» ця достовірність досягається описами природи, а також натуралістичною картиною поїдання гнилого м'яса та наслідків від цього, аж до примирення з неминучою смертю: «Ми подивились один на одного і зрозуміли все. То був наш кінець» [6, с. 93]. У творі знайшло відображення характерне Михайличенкове осягнення дійсності, коли те саме явище викликає протилежні емоції. «Мене жахає тайга», – цими словами письменник обрамлює твір. Але в той же час одна з його частин починається словами з протилежним забарвленням: «Як гарно рипить сніг під ногами!» [6, с. 92]. Так само захоплення тишею, що передається навіть графічним виділенням («Яка ти-ша!»), змінюється згадкою про тишу тюремну. Сама тайга окреслюється наратором як вільна тюрма. Це оксиморонне словосполучення об'єднує в собі й пояснює зміну настроїв персонажа (обмежена воля, хоча не обмежує прагнення, проте обмежує можливості). Р. Мовчан цю дуалістичну художню свідомість пояснює самою епохою створення твору, яка «породжувала протилежні потрясіння духовні – високі „рожево-блакитні” надії, фанатичне відчуття віри в перемогу добра і справедливості та фатальне відчуття трагізму, розпачу» [7, с. 220].

Реалістична деталь нарису – залізниця в Україну, що лежить за тайгою, – набуває в контексті твору символічного значення. Це шлях, який треба подолати, щоб досягти волі не тільки зовнішньої, але й внутрішньої: «Через тайгу лежить мій непробитий шлях до життя. За тайгою – залізниця, що веде туди, де життя б'є ключем, що веде на Україну» [6, с. 93].

Я-письмо цього твору має певні особливості. Попри свої індивідуальні прагнення Я стремить злитися з Ми, з побратимами, борцями, приєднатися до

боротьби. Певним чином вчувається Ми і в шкіці «Навесні». Хоча у творі почування Я є центром оповіді, усвідомлення ним особистого щастя, повноти життя, сприйняття із захопленням змін у природі є своєрідною проекцією на загальне, на українське відродження.

Твір «Навесні» іде врозріз із частими звинуваченнями Михайличенка в песимістичному сприйнятті життя, плаксивості. Хоча похмура дійсність проглядається і в ньому. Так, картина захоплення красою блакитного весняного неба й аеропланом, що *«на свіжому, блакитному небосхилі, немов прогулюючись і теж милуючись весною, гурчав, кружляючи»* [5, с. 164], змінюється неприродною картиною безкінечних повозок із солдатами. І хоча солдати так само насолоджувалися весняним сонцем, згадуючи рідні домівки, з їх появою з'являються і перші тривожні нотки. А далі начебто обнадійливі слова Михайличенка: *«То нічого, що десь там недалеко бухають гармати чи рушниці, – нікому це не потрібне, то так, нащось»* [5, с. 164], – наводять на думку, що побачити рідні степи багатьом із цих солдатів не доведеться.

Далі автор передає розчарування в революційному русі, що будувався не на національній основі: *«З того руху вийшла замість прекрасної дівчини, – снігова баба (що напухла, як котилася з гори), яка зараз боїться сонця, щоб не розтанути»* [5, с. 164]. (Хоча тут і йдеться про танення снігу, варто згадати, що сніг в усіх Михайличенкових творах асоціюється зі смертю.)

Найбільшого напруження автор досягає використанням декількох рядів односкладних речень. У першому ряді (*«Село, лани, поділ, запашка, засів, місто»* [5, с. 165]) постає вічне протистояння доби – село і місто, що стоять на протилежних боках речення. (У першому виданні в газеті «Боротьба», передрукованому пізніше в «Київські старовині», слова були виділені в окремі речення через крапки, що надавало більшої експресивності [6, с. 95].) Однак далі це протистояння знімається через спільне лихо: *«Лайка. Мало. Непорозуміння. Бійка. Брак збіжжя. Голоднеча. Нема хліба ні в селі, ні в місті до нового урожаю»* [5, с. 165]. Начебто мінімум слів, а глибина трагедії виразна. Автор підкреслює її також метафоричним образом і виділенням «головного» слова великою літерою: *«Як одвічне прокляття людності, повисла над нами чорна рука Голоду, як Дамоклів меч загрожуватиме нас роздушити»* [5, с. 165].

У творах Г. Михайличенка основну емоцію твору часто підкреслюють рефрени. Так, у шкіці «Навесні» саме повторювана фраза *«Сьогодні обов'язково піду в парк над Дніпром»* перетягує на себе настроєвість твору. У парку розквітає життя, так само розквітає надія. Я-герой твору «Навесні» ставить собі начебто риторичне питання: *«Природа впливає на людей. У природі сьогодні почалось відродження, чи починається воно взагалі на Україні?»* [5, с. 165]. Однак він не має щодо цього сумнівів: *«Сьогодні я повірив новий стиль лічби часу...»* Письменник сподівається на краще майбутнє, не даремно ж у назву твору виніс пору надії та розквіту.

Пов'язаність творчості Г. Михайличенка з реалізмом літературознавці визначають, зокрема, з огляду на твори «На річці Мереженій» і «Забив», що поєднані між собою сюжетом та спільним героєм Таласиком. Свого часу В. Гадзінський доволі низько оцінив їх художню вартість, зазначивши, що ними

письменник не сказав нічого нового [1]. І. Приходько вважає, що це «цілком реалістичні твори без жодної умовності й символіки, твори фабульні, із „зав’язками-розв’язками”» [8, с. 96]. Це твердження більшою мірою стосується першого з творів. Хоча певна модернізація письма помітна й у ньому, наприклад, у психологізації викладу. Різними художніми засобами автор вказує на інфантильність персонажа: його ім’я подає в зменшено-пестливій формі (додаючи ще й гаркавості), наділяє «нечоловічою» портретною характеристикою – кругловидим обличчям з великими очима та ще однією непривабливою – ріденькою чорною борідкою, яку герой любив пощипувати. Дитячість вгадується і в поведінці Таласика: «Він безпорадно блимав очима і не бачив німців» [5, с. 257]. Маленька людина – кожним рядком дає нам зрозуміти автор, і це стосується зовсім не віку. Але так лише на початку твору «На річці Мереженій». Протягом розгортання дії Таласик зростає, вивищується над іншими персонажами, сповнений відчуття власного достоїнства: «Що робити? Тікати? Перед німцями? Ні в якому разі» [5, с. 258]. Хоч і не втрачає дитинності: «Таласик образився. Вагався: чи кинути за руку цього сухого німця, чи ні?» [5, с. 258].

Початок твору позбавлений дії. Ключовим словом до вступного епізоду є дієслово «чекати», яке визначає статичність зображуваного. Герой, хоч і підбадьорює себе, однак передовсім відчуває розгубленість, яку найбільш виразно автор передає реченням з низкою слів із заперечувальною часткою «ні»: «Таласик ніде, нікого, нічого не бачив. / – Куди стріляти? Де німці?» [5, с. 257].

Настрій твору задає виписаний у темних барвах пейзаж у вступному епізоді, що доповнює відчуття холоду і вогкості, які сповнюють Таласика.

Загалом же для твору характерне реалістичне зображення з моралізаторською кінцівкою, неприхованими, як зазвичай у Михайличенковій новелістиці, висновками: простий солдат зневажає командирів, які тікають з поля бою, і став би ще більше зневажати, якби дізнався, що вони ще й одержали медалі. Помітна реалістична традиція іменування цих негативних героїв промовистими іменами – Чаплій і Заривайко.

У літературознавчих працях низка творів Г. Михайличенка (по-різному у різних дослідників) зараховується до реалістичних. Не заперечуючи повністю впливу реалізму на творчість письменника, зазначаємо, що це був реалізм перехідного етапу, адже об’єктивна картина світу у творах Михайличенка, що мають, на перший погляд, реалістичне підґрунтя, подається через індивідуалізоване сприйняття головного героя, що можемо спостерігати, наприклад, у новелах «Тайгою» і «Навесні», «На річці Мереженій»; поглиблюється психологічність творів, пейзажі позначені імпресіоністською настроєвістю, а низка деталей сягає символічних обривів. У новелі ж «Як Храня сумувала» на буденному тлі зображено дівчину, що прагне вирватися зі звичного оточення, протистоїть йому, тобто вельми скидається на неоромантичного героя.

Список літератури

1. Гадзінський В. Гнат Михайличенко (життя і творчість) / Володимир Гадзінський // Михайличенко Г. Художні твори / Гнат Михайличенко. – Одеса : Державне видавництво України, 1929. – Т. 1. – С. 19–84.

2. Доленго М. Імпресіоністичний ліризм у сучасній українській прозі (літературні взаємовідношення, начерк третій) / М. Доленго // Червоний шлях. – 1924. – № 1. – С. 167–173.
3. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: проблеми естетики і поетики / Ю. Б. Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
4. Мельник В. Гнат Михайличенко / Володимир Мельник // Історія української літератури XX століття : у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 1: Перша половина XX ст. – С. 175–177.
5. Михайличенко Г. Художні твори / Гнат Михайличенко. – Одеса : Державне видавництво України, 1929. – Т. 1. – 279 с.
6. Михайличенко Г. Тайгою. Навесні: нариси / Гнат Михайличенко // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 91–95.
7. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : [монографія] / Раїса Мовчан. – К. : Стило, 2008. – 544 с.
8. Приходько І. Гнат Михайличенко / Інна Приходько // Письменники радянської України: 20–30 роки : [збірник / уряд. С. А. Крижанівський]. – К. : Радянський письменник, 1989. – С. 80–100.
9. Рева Л. В. Елементи неореалістичної поетики в малій прозі Валеріяна Підмогильного / Л. В. Рева // Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – 2010. – Т. 23 (62), № 1. – С. 275–280.
10. Яремкович М. А. Проза Гната Михайличенка (особливості проблематики та поетики) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Марія Андріївна Яремкович. – Івано-Франківськ, 2004. – 196 с.

Гладкая И. С. Особенности реалистического письма Игнатия Михайличенко / И. С. Гладкая // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 102–108.

В статье обозначены черты реалистического письма в малой прозе Игнатия Михайличенко. Указано, что реализм Михайличенко – это реализм переходного периода с углубленным субъективизмом, психологизмом, отмеченный импрессионистскими мазками и символическими деталями. Анализируются произведения «Як Храня сумувала», «На річці Мереженій», которые обычно не привлекали внимания исследователей как слишком традиционные, а также «Тайгою» и «Навесні».

Ключевые слова: реализм, реалистический, неоромантический, настроенность, психологизм.

Hladka I. S. Peculiarities of Realistic Writing of Hnat Mychaylychenko / I. S. Hladka // Scientific Notes of Tavriada National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 102–108.

Works of Hnat Mychaylychenko are traditionally subdivided into two groups: realistic and modernistic ones. Nevertheless, these two groups are not equally being studied. Since the first Mychaylychenko's publishing attempts up to nowadays literary critics have been interested most in the writer's experiments, and the works, classified as realistic ones, have not been considered to be worth separate analysis.

The current article defines features of realistic writing in short prose by Hnat Mychaylychenko.

The works "As Khranya Got Bored" and "On the Merezhen River," which ordinary haven't had any attraction to researchers being too traditional, have been analyzed alongside with the works "Through Taiga" and "In Spring". The realistic description of everyday life in the novella "As Khranya Got Bored" is saturated with neoromantic spirit, and one can feel tendencies of neoromantic character imaging in the main female character of the work. The works "Through Taiga" and "In Spring" with their personalized "I-writing" style, with impressive representation manner of landscape and color details description, have much in common with impressionistic works by Hnat Mychaylychenko. Although directionality and authenticity of imaging, depicting of problems of reality, contemporary to the author, and character's striving to be an active partaker of important social events, make them different.

The short story "On the Merezhen River" is peculiar with its realistic description with moralized final, clearly stated conclusions, which is not typical for the writer: an ordinary soldier denounces commanders for their cowardice. Hnat Mychaylychenko's realism is the realism of transient period with deepened subjectivism, psychologism, marked with impressionistic touch and symbolic details.

Keywords: realism, realistic, neoromanticism, psychologism.

Стаття надійшла до редакції 29 жовтня 2014 року